Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_8.pdf | DOST. 17/04/24 21.05

UDK 821.163.6.09 Gradnik A.
Miran Hladnik
Filozofska fakulteta v Ljubljani

GRADNIK IN SLIKARJI

Alojz Gradnik je z veliko skrbjo spremljal likovno opremljanje svojih knjig. Najbolj intenzivno je sodeloval in se družil s slikarji Franom Tratnikom, Božidarjem Jakcem, Mihom Malešem, Rikom Debenjakom in Elkom Justinom, v slikarju Rihardu Jakopiču pa je videl glasnika svojega umetniškega naziranja. Gradnikove pesniško-grafične mape imajo status bibliofilskih izdaj, zbirka *De profundis* pa je leta 1926 uživala sloves najlepše opremljene pesniške zbirke v vsej slovenski knjižni produkciji.

Alojz Gradnik followed with great care the artistic design of his books. He most intensively worked and associated with the painters Fran Tratnik, Božidar Jakac, Miha Maleš, Riko Debenjak, and Elko Justin, while he considered Rihard Jakopič the herald of his artistic views. Gradnik's poetic-graphic portfolios have the status of bibliophile editions, and his collection of poems *De profundis* was in 1926 considered a volume with the finest artistic design in the entire Slovene literary production.

Ključne besede: bibliofilske izdaje pesniško-grafičnih listov, močno likovno doživetje, funkcionalna povezanost umetnostnega in kulturnega prostora
Key words: bibliophile editions of poetic-graphic folios, powerful experience of visual art, functional connectedness of artistic and cultural space

Alojz Gradnik je Marji Boršnikovi v znamenitih *Pogovorih* zaupal, da je v glasbi »precejšen laik«, veliko več pa ji je pripovedoval o tesnem razmerju s slikarstvom in obžaloval svojo likovno izrazno nemoč: »Priznam, da sem trpel, da nisem mogel dopolniti s sliko, kar sem izrazil z besedo.« (Boršnik 1954: 53) Razmišljanja o pesnikovem odnosu do glasbe in umetnosti je najbrž odprla kritiška domislica, ki je zrasla iz potrebe čim bolj slikovito pokazati na razliko med obema velikima slovenskima modernistoma Župančičem in Gradnikom: Gradnikov »pesniški svet je ožji in bolj enovit od Župančičevega in če je Župančičeva pesem bliže muziki, je Gradnikova bliže slikarstvu in plastiki«.[1] Čeprav gre za krivično stereotipiziranje, to opozicijo posrečeno potrjuje Gradnikova samozavest, kadar se njegov in Župančičev pisemski dialog dotakne likovne tematike. Zavedajoč se velikega pomena privlačne likovne opreme pokroviteljsko naroča Otonu Župančiču, ko je ta leta 1917 prevzel uredništvo *Ljubljanskega zvona*, naj vendar poskrbi, »da bo 1. štev. lepa tudi gledč slik«, če res hoče pomnožiti naročništvo na časopis. Ob drugi priložnosti se mu nestrpno čudi, zakaj ne more »dobiti nikogar, ki bi napisal poljudno študijo o slikarstvu zadnjih desetletij (impresijonizem, neoimpr., ekspresijonizem) ali o tehniki v slikarstvu«, ker bi to ljudi gotovo zanimalo.[2]

[1] Božidar Borko, ocena Gradnikove zbirke *Večni studenci*, *Jutro* 1938, št. 93, 7; tovrstne primerjave pa je najbrž sprožila spremna študija Josipa Vidmarja h Gradnikovi pesniški zbirki *Svetle samote* leta 1932.
[2] NUK Ms 1398 (Zapuščina Alojza Gradnika), Pisma, Otonu Župančiču, prvo nedatirano, drugo 5. 2. 1917.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_8.pdf | DOST. 17/04/24 21.05

Franc Zadravec je pod vtisom Gradnikove likovnosti svoj študij njegove poezije usmerjal tudi v opazovanje »barvnih besed in besed, ki označujejo različne odtenke svetlobe in teme« (1999: 116), tale prispevek pa se bo ukvarjal bolj z Gradnikovim osebnim odnosom do kolegov slikarjev. S slikarji je prihajal v stik, ko je iskal primerno likovno opremo svojim pesniškim knjigam, ko so ga ti sami zaprosili za verze v slikarskih mapah in monografijah, ko je izbiral slike za stanovanje in ko jim je sam postal model za slikarsko ali kiparsko upodobitev.[3] Neredko so se iz teh profesionalnih zvez razvila dolgotrajna osebna in družinska prijateljstva.

Na Gradnikovo pesniško in človeško pot so pomembno vplivali zlasti Božidar Jakac, Miha Maleš in Riko Debenjak, pa tudi za glasnika svojega umetnostnega nazora in za eksemplarično umetniško usodo sploh si je pesnik izbral prav slikarja, občudovanega Riharda Jakopiča. Vznemirjala ga je napetost med materialno podlago umetnosti in njenim duhovnim presežkom, ki je najbolj očitna prav v likovni umetnosti, in jo je v posvetilu grafiku Elku Justinu takole izrazil: »Sredstva slike so platno ali karton ali lesena plošča, olje, kreda itd. Torej nekaj povsem mehaničnega, materijalnega. Kako, da iz vseh teh materijalnih elementov zaživi in zasije tisto, kar je trepet, sanja, hrepenenje, slast in bolečina, mir in nemir, zadovoljstvo in uteha – z eno besedo: duša? Tu je misterij umetnosti.«[4] Vpogled v obsežno dokumentacijo Gradnikovih stikov s slikarji je omogočila redakcija pesnikovega *Zbranega dela* v zbirki slovenskih klasikov, zlasti priprave na peto in zaključno knjigo, ki bo prinesla pesnikova pisma (Gradnik 1984–).[5]

Ker je Marja Boršnik Gradnika o slikarstvu izčrpno izprašala, se navajanju ne bo mogoče čisto izogniti. Občudovaje številne domače in tuje umetnine na stenah Gradnikovega stanovanja se je prepričala, da je likovna umetnost vplivala na njegovo poezijo, in je načrtovala študij pesnikovih barvnih doživetij, tj. zakaj se »nežno niansirane bleščeče zračne barve polagoma umikajo enotni rdeči in črni«. Gradnik ji je pojasnil, kako nerazgledan je bil spočetka po domači pesniški in likovni moderni. Odmevne razstave slovenskih impresionistov na Dunaju leta 1904 ni imel priložnost videti, v Ljubljani pa je bil pred prvo svetovno vojno samo dvakrat, zato je od blizu poznal le slikarje, ki so prebivali na Goriškem. Na povabilo dr. Vošnjaka je v Gorico prišel slikat redkobesedni Ivan Grohar (1867–1911) in dokončal dva portreta in veliko pokrajinsko sliko.[6] Med prvo svetovno vojno so njihovo vilo v Gorici popolnoma izropali in za slikami se je zgubila sled.

Leta 1913 je Gradnik pomagal za zasebno razstavo v vili dr. Dermote zbrati kakih osemdeset slik domačih in tujih mojstrov, ki so jih posedovali Goričani. Pri organizaciji je sodeloval tudi Avgust Bucik (1887–1951), čigar talent se je pričel takrat uveljavljati v Gorici. Bucik je portretiral Gradnikovo mater in njeno sliko so obesili v obednico

[3] Gradnika so upodobili Božidar Jakac, Avgust Černigoj, Riko Debenjak, Avgust Bucik (http://www.nuk.uni-lj.si/portretnazbirka/slike150/PP01848_150.jpg), Zdenko Kalin, Saša Šantel, Krištof Zupet (http://www.nuk.uni-lj.si/portretnazbirka/slike150/PP01842_150.jpg) in Miha Maleš; slednji tudi s fotoaparatom (http://www.nuk.uni-lj.si/portretnazbirka/slike150/PP01849_150.jpg).

[4] NUK Ms 1600 (Veselova zapuščina), Alojz Gradnik, posvetilo Elku Justinu 6. sept. 1947.

[5] Peta knjiga *Zbranega dela* (naprej ZD) bo izšla predvidoma leta 2007.

[6] Gradnik pravi, da je Grohar slikal v Gorici »okrog leta 1912 – morda pa tudi prej«. Veljalo bo seveda slednje, ker je bil leta 1912 Ivan Grohar že pokojni.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_8.pdf | DOST. 17/04/24 21.05

poleg kuhinje v Medani. Zaradi plemenite materine drže in ker je bila naslikana verno po modelu, prav nič polepšano, je pesnik sodil, da je bila to menda najboljša Bucikova slika. Leta 1926 so jo reproducirali za objavo v reviji *Ženski svet*, skupaj z Gradnikovo pesmijo Materi.[7] Gradnik je slikarja spravljal čez mejo v Jugoslavijo in iz Gorice, kjer je takrat še stanoval, pisal Župančiču, naj mu priskoči na pomoč: »Pisal sem ti že zadnjič gledč Bucika. Na moje pregovarjanje se je odločil, da se izseli v Ljubljano. Pregovarjal pa sem ga zato, ker je preveč kozmopolit in bi se pri sedanjih razmerah prav lahko ali gotovo za nas izgubil. Imel je že neko ponudbo za v Milan. Priskrbite mu torej zaenkrat vsaj stanovanje [...] Ali bo mogoče Tebi se pečati s to stvarjo? [...] Ko pride v Lj., pride menda tvoj portret prvi na vrsto.«[8]

Na Gradnikovo sorodnost s sodobnim impresionističnim slikarstvom Eugčna Carričra (1849–1906) je prvi pokazal Oton Župančič v oceni njegove prve zbirke *Padajoče zvezde* (1916), vendar ni šlo za nikakršno zgledovanje, saj se je z njim Gradnik seznanil šele pozneje:

> Ko sem kasneje v Parizu videl Carričrove slike, me je osupnila posrečenost Župančičeve primerjave. Carričrova mračnost je prosojna, diha, živi. Liki so brez kontur, raztopljeni, ostro se odražajo samo oči. Nekaj podobnega pri nas je Tratnik: vse se izgublja v megleni atmosferi, samo oči, usta, roke kriče od bolečine in groze.
> Tratnik ima res nekaj skupnega z vami. Saj ste se morali tudi pobliže z njim poznati, ko ste po vojni ob njegovih skicah nastopili s knjižico Begunci?
> Pred prvo vojno je bival dalj časa v Biljah pri Gorici. Naslikal je več motivov iz goriške okolice; od teh slik so bile mnoge med prvo vojno uničene. Med temi tudi večja, čudovito lepa slika Vipolškega gradu, stare renesančne stavbe z najstarejšimi cipresami na Primorskem. (Boršnik 1954: 53, 54)

Akademski slikar Fran Tratnik (1881–1957) je študiral v Pragi, na Dunaju in v Münchnu ter s prepoznavnimi motivi socialne bede, norišnice, pokopališča, slepote itd. seveda ni zgled impresionistične, ampak kvečjemu ekspresionistične umetnosti, tako kot tudi pri Gradnikovih verzih iz tega časa (»Ni gozd. Je tisoč golih črni rok, vpijočih proti nebu«; *Zima*) ne gre več za impresionizem. V mladostnem delu svojega opusa se je zgledoval pri ekspresionizmu Käthe Kollwitz, pozneje pri Rihardu Jakopiču, in s tematiko človeškega trpljenja naprej močno vplival na Franceta Kralja in Božidarja Jakca.

Tratnik-Gradnikovi *Begunci* (1917) so bili prva izmed grafičnih map, ki jih je ustvaril Gradnik. Gre za publikacije, praviloma bibliofilske narave, v katerih je slikarski del v ospredju ali enakovreden literarnemu. Trinajst listov obsegajoče *Begunce* s šestimi Tratnikovimi skicami je izdala založba Umetniška propaganda v Ljubljani in jih podjetno propagirala v časopisju. Kritiki so izpostavljali Tratnikov delež in videli v Gradniku samo besedno ilustracijo njegovih podob.

Pet let pozneje je naslednjo tako knjigo napravil s slikarjem Božidarjem Jakcem (1899–1989):

[7] *Ženski svet* 1926, 366, 67; Gradnik ZD 2: 172, 377.
[8] NUK, Ms 1398, Pisma, Otonu Župančiču 2. 3. 1920.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_8.pdf | DOST. 17/04/24 21.05

> Dragi g. Jakac! Govoril sem danes z g. Mahkoto (od Jug. Matice) o Vašem načrtu, da bi pripravili ilustracije in tekst kakšni kratki zbirki pesmi. Ali bi se dalo to napraviti s ciklusom ‚Pisma'? Vsako pismo z eno ilustracijo in vrezanim tekstom. Sporočite mi čimprej. Jug. Matica bi bila pripravljena založiti. Samo koliko bi približno znašali stroški za vas. To želi g. M. vedeti. Če mislite, da bi šlo, spravite se kar na delo, tako da bi lahko že pred vašim odhodom stvar bila gotova.

Jakac je bil veselo presenečen in je Gradniku zagotovil: »Z ljubeznijo se lotim tega dela in upam da ga tudi dovršim. Ravnokar sem si zabeležil osnutke za vseh sedem pisem. Da bi bila stvar gotova do mojega odhoda to Vam ne morem zagotoviti ker stvar zahteva zelo veliko in več dela nego bi si predstavljali. Če bo mogoče izvršim če ne pa dokončam v Pragi.« (Gradnik ZD 1: 296–97)

Gradnik-Jakčeva *Pisma* so izšla na osmih listih in v 30 signiranih in podpisanih izvodih po bibliografskih podatkih leta 1924 ali 1925, vendar je bila izdaja gotovo pripravljena že leto prej, sicer kritiki ne bi mogli že takrat pisati o njej. Besedila za *Pisma* so vrezana, tako kot je to pogosto praksa na spomenikih, brez končnih ločil. Ob knjižici so zapisali, da gre za poskus združitve ilustracije in ilustriranega teksta v optično in dekorativno celoto. Jakac je prepesnil Gradnika v svoj likovni jezik tako, da ilustracija ni komentar, ampak »melodija, samostojno pesniško delo, čista lirika ...«.[9]

Grafične mape ne sodijo ravno med popularne tiske, vendar je kljub temu nenavadno, v kakšno globoko pozabo je v slovenski literarni zgodovini padlo naslednje tovrstno delo, 110 strani obsežna samozaložniška knjiga *Rdeče lučke ali risbe o ljubezni* iz leta 1929 slikarja Miha Maleša (1903–87), za katero je Gradnik prispeval pesem *Zdaj so rože osuti cveti ...* in nekaj Šikingovih prevedenih verzov (*Po cesti šla sva, tiho šla*). Všečne Maleševe dekliške risbe so preživele časovni preizkus in so jih leta 1976 v Kopru v dopolnjenem obsegu ponatisnili, Gradnikovi verzi v njej pa so se izmuznili iz vseh avtorjevih bibliografij:

Zdaj so že osuti cveti.
Da sok bridki vsi darovi,
srce ve zdaj, da grobovi
hočejo še več mu vzeti,
kot so roke hrepeneče
bežnih sanj prejele sreče.

Zdaj so cveti že osuti,
Ali še njih duh je v sobi:
ah, še v smrti in trohnobi
srce prejšnjo srečo čuti.

Pesnik je skrbno hranil vse svoje tekste, celo v številnih variantah, pesmi za Maleševo knjigo pa v njegovi zapuščini začuda ni najti. Maleš je Gradnikove verze s to objavo vključil v svoj koncept likovne umetnosti, ki je bil polemično nastrojen proti

[9] France Stele, *DiS* 1924: 183. Podobno tudi Miran Jarc, *SN* 1. jun. 1924; gl. Gradnik ZD 1: 296–97.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_8.pdf | DOST. 17/04/24 21.05

razpoloženjskosti impresionizma in se je zavzemal za čisto linijo in čustvo.Uvodna Maleševa beseda nekoliko razkriva, za kakšno publikacijo je šlo:

> Te risbe so le bežne linije tistega lepega življenja, ki ga človek doživi ali v slutnji ali v kakem spoznanju. Še svojim najbližjim težko o tem govorimo. In to, kar je zraslo drugim v pesmi sestavljeni iz črk, se je meni zlilo v linije. — Mlada deklica! Moj bog, kaj je na svetu lepšega od oči šestnajstletne deklice?! Kdo jih še ni gledal, sanjal o njih in jih ljubil? Ob dvanajsti uri hite vsevprek po Šelenburgovi ulici z grmado knjig v aktovkah. Smejejo se, koketizirajo in kritizirajo. [...] Zgodi se včasih kar čez noč: deklica ni ne deklica, ne žena, je na razpotju in v svojem razočaranju je srečna in nesrečna. Zapre se v svojo sobico (mlade deklice imajo vse svoje sobice), vzame iz pisane šatuljice prav majhen sveženj prvih pisemc, spominsko knjigo [...] In če sedi deklica z lepo knjigo Župančičevo ali Gradnikovo in se ji v lepih modrih očkah zasveti nežna solzica, jo jutranje solnce posuši brez vsega. In če je ni – o, solnce že kaj najde!

Knjigi neugodna slovenska kritika Gradnika sicer ni omenjala, ko je Maleševe risbe označila z besedami blazirano, kabaretsko, modno, plitvo in dolgočasno, bolj ga je lahko prizadela kritika iz Zagreba, kjer je pisalo, da bi bila Maleševa knjiga dobra, če bi umaknili iz nje avtorjev uvod in nepotrebne Gradnikove verze.[10] Ni znakov, da bi s slikarjem Malešem kdaj prišla navzkriž, možno pa je, da se je Gradnik zbal za svoj ugled in se s tem svojim delom ni ponašal.

Med drugo svetovno vojno je pesnik pripravil 16 strani obsežno bibliofilsko knjižico *Bog in umetnik: v spomin Riharda Jakopiča*, izšla je v letu Jakopičeve smrti maja 1943 pri Maleševi založbi Umetnost. Verze sta spremljali dve umetniški prilogi (olje Riharda Jakopiča z naslovom *Križanska cerkev* in Malešev lesorez *Mojstrova podoba*), naslovnico pa je krasila Jakopičeva oljna slika iz leta 1929 *Večer na Savi*. Knjižico o impresionističnem slikarju Rihardu Jakopiču (1869–1943) je Gradnik načrtoval že v začetku leta 1937 in je v tej zvezi iz svojega zagrebškega stanovanja nagovarjal Maleša k sodelovanju. Ta se je izgovarjal na bolezen, na druge projekte in na svoje neugodno finančno stanje, potem pa le sklenil, da vzame kredit, da bo knjigo lahko izdal do jeseni. Zdi se, kot da je bil sprva za ilustratorja predviden Božidar Jakac. Zadnje priprave je sprožila slikarjeva smrt, morda celo podrobnejše poročilo o njej iz prve roke, saj je bil zdravnik Alojz Boh, na čigar rokah je umrl Jakopič 21. aprila, tudi Gradnikov zdravnik in prijatelj.

Po mnenju Marje Boršnik je Gradnik spesnil Boga in umetnika »tako rekoč za svojo šestdesetletnico« in da gre za »globok umetniški obračun človeka, ki ne zna postati star«, Gradnik pa ji je svoje pobude takole razložil:

> Jakopiča sem osebno spoznal šele po svojem prihodu v Ljubljano leta 1922, se z njim večkrat srečaval na ulici ali v kavarni Zvezda, kamor je takrat vsak dan zahajal, in se z njim čestokrat spuščal v razgovore o njihovi in naši umetnosti. Videl sem, da je globok in razgledan duh in doma tudi v naši umetnosti bolj nego mi drugi v njegovi. Predvsem pa me je ganil kot človek. Tudi o njem bi rekel, kar je dejal Napoleon o Goetheju: ‚Voilŕ un homme!‘ [...] Povedal sem vam že, da sem skoraj vse svoje pesmi pisal v zgodnjih urah, še v postelji, po

[10] Pavla Hočevar, *Ženski svet* 1929: 218–19; Ladislav Žimbrek, *Hrvatska revija* 1930: 116–17; gl. tudi Gradnik ZD 3: 293–94 in ZD 4: 447–48.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_8.pdf | DOST. 17/04/24 21.05

> prebujenju. Preko dneva malokatero. Med te spada Bog in umetnik. Napisal sem jo bil v nekem čudovito lepem majskem jutru na Rožniku, sedeč na ostankih nekdanje skakalnice Na mostecu. Že dolgo me je mikal problem slikarjevega umetniškega ustvarjanja. Pri tem mi je bil zlasti Jakopič pred očmi. Nisem si mogel pojasniti, kako da učinkujejo name njegove barve na platnu tako, kakor ne učinkujejo barve, ki jih vidim v naravi: da me njegove barve vsega prevzamejo in mi pretresajo dušo, ko lepota barv v naravi učinkuje samo na moje oči. Ali umetnost premaga naravo, kakor pravi Michelangelo? Ali so to barve, ki jih vidi samo umetnikova duša? Te pene žarečega sonca, pri Jakopiču podobnega goreči lavi, ta čudovita belina njegovih brez, to spreminjasto lesketanje vode, ta bajni sij mesečine, ta skozi oblake pronicajoča sinjina neba – ali je vse to neko tajno razodetje vsepričujočega božanstva, samo odsev njegovega bitja in njegovega snovanja? Je v tem izvor tistemu demonskemu sijaju njegovih barv, ki ga more pričarati človeškemu očesu samo umetnik-bog?

Ozke slovenske socialne razmere so botrovale spotiki in ogorčenju, ki sta se zvalila na pesnika po izidu s strani Jakopičevih sorodnikov, češ da je »prikazal mojstra v neugodni luči kot vinu in ženskam vdanega lahkomiselnika in celó razvratneža, kar on v resnici ni bil«! Gradnik se je branil z izjavo, da ni pisal Jakopičeve, ampak preko Jakopičevega lika biografijo katerega koli pravega umetnika, slikarja ali pesnika. Ne nazadnje je v njej popisal tudi svoja lastna doživetja: »Ali je Faust ponižan v svojih zablodah? Da umetnost umetnika prečisti in poveliča, da bi se to, če bi bil brez greha, ne moglo zgoditi – to sem hotel povedati v tej pesmi.« (Boršnik 1954: 151). O Jakopičevem slikarstvu je Gradnik govoril že zdavnaj prej:

> Kadar gledam Jakopičeve slike, se mi zdi narava enolična, nepopolna, nezanimiva, mrtva in skoro dolgočasna. Kje je v nji vse to bujno razkošje barv, to mogočno žarenje kakor od švigajočih bakelj, to nežno drhtenje plapolajočih in v vseh nijansah prelivajočih se pramenov, ta bučeča fanfara najpestrejših akordov, ta bohotnost in sočnost, vedrina in toplota, ki jih vidim na njegovih platnih? Zavedam se, da nima to z realnostjo, z naravo, ki jo vidijo moje oči, ničesar skupnega, da je to povsem drug svet, morda tisti edino resnični svet, od katerega so zemlja in nebo, drevesa in oblaki, voda in kamenje, ki jih zaznavamo in otipavamo, samo nepopoln posnetek. Pri Jakopiču, bolj kot pri kakem drugem našem slikarju spoznavam, da je umetnik tisti, ki naravo posvečuje, ustvarja in ji daje duha in pravo podobo, kakor Bog, ko je vdahnil v nosnice prvega človeka dih življenja in je tako postal človek in živa duša. Spoznavam, da me prav nič ne moti, če so drevesa, ki jih vidim na sliki, vijoličasta ali modra, trava žolta in steze rdečkaste in hiše rumene ali rjavordeče: gledam čudež, čutim, da so moje oči kakor omamljene in da se mi razodeva skrivnost, ki je moja čutila ne bi mogla odkriti, in mislim, da so nekje taka solnca s takšno čudno lučjo in takšni oblaki in takšne rože, takšna drevesa in takšni valovi, kot jih vidi Jakopičev vizijonarni pogled, in da je vse to tako neskončno lepo, tudi če je stokrat neresnično. Saj prava umetnost ni bila nikoli resnična in mislim, da ima prav Wilde, če pravi, da bo poslednja skrivnost umetnosti ostala vedno prikrita njim, ki ljubijo resnico bolj od lepote.[11]

Tudi zaradi komemorativnega značaja publikacije do njene daljše poglobljene ocene ni prišlo. Recenzenti so na kratko povzemali Gradnikovo misel iz šestnajstih

[11] Alojz Gradnik, *Slovenski narod* 6. 4. 1929, 3 (intervju z lastniki Jakopičevih slik).

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_8.pdf | DOST. 17/04/24 21.05

štirivrstičnic pesnitve, kako je umetnikovo življenje z božjim ukazom zapisano trpljenju (»Samo trpeč boš našel moj obraz in samo v dvomih mojno tajno sled«) in kako se bog in umetnik vzajemno dopolnjujeta. Dvobarvni tisk na finem papirju so prepoznali kot legitimacijo prave bibliofilske izdaje.

***

Pri drugih Gradnikovih pesniških knjigah so imeli slikarji manj izpostavljeno vlogo. Prva izdaja *Padajočih zvezd* je ostala brez ilustracij, ker je bil nagovorjeni slikar Saša Šantel prepočasen: »Šantel mi je obljubil za platnice ornament: padajoče zvezde. Ali do zdaj ga ni poslal. Ali bi ga ne napravil lahko Smrekar ali Gaspari? Seveda zelo preprost, enobarven ornament.«[12] Fran Govekar, ki mu je Gradnik zastavljal to vprašanje, je povrhu presodil, da je Šantlova risba zanič in podobnega mnenja je bil tudi Oton Župančič. Za ponatis leta 1923 je pesnik angažiral Božidarja Jakca: »Radi ‚Padajočih zvezd' Vam sporočam, da je Jakac napravil osnutek za lesoreze k posameznim oddelkom v knjigi, odpotoval pa je iz Prage v Novo mesto in odtod v Bosno, tako da se pred začetkom šolskega leta gotovo ne bova sešla.«[13]

Marja Boršnik si je zaman prizadevala iz Gradnika izvleči priznanje, da sta se s slikarjem pri zbirki ujela zaradi sorodne ekspresionistične orientacije (1954: 88). Pesnik jo je zavrnil z izjavo, da s slovensko ekspresionistično skupino okrog revije *Trije labodje* ni imel nobenih stikov (čeprav so v drugi številki programsko natisnili njegov sonet Po poročni noči), da ga je »ta struja prej odbijala kot pa privlačevala« in da je Jakac njegovo besedno izpoved grafično tako uspešno dopolnil pač intuitivno.

Kritik v *Jutru* je nad na Jakčevim grafičnim dodatkom nekaj ponergal, Miran Jarc pa ga je za *Slovenski narod* pohvalil: »Trenotke padajočih zvezd pa je tudi ujel in jih ovil v bele krike in črno molčanje grafični piščalkar – slikar Božidar Jakac. Šest njegovih lesorezov uvaja čitatelja v šest ciklov. Vsi so skladno odmevajoč pripev pesnikovim doživljanjem. Kako preprosta so sredstva, ki se jih grafik poslužuje, kako enostaven je izraz: linija! Linija: bela-črna; plast: bela-črna.«[14]

Nesojeni ilustrator Saša Šantel (1883–1945) je bil Gradnikov goriški sošolec. O njem pričuje Boršnikovi (1954: 44–45):

> Že od malega me je silno imelo, da bi risal. Poskušal sem, pa mi žal ni šlo. Zavidal pa sem vse svoje sošolce, ki so imeli kaj talenta za to umetnost. Med njimi je bil najbolj nadarjen Saša Šantel. V višjih razredih se je pokazalo, da se bo razvil v pravega umetnika. Nobenemu od naših profesorjev ni v karikaturi prizanesel njegov svinčnik. Njegova slovenska slovstvena čitanka pa je bila vsa okrašena s portreti sošolcev, za katere smo mu pozirali med slovensko uro, ko nam je suplent Orešec, sedeč na katedru s knjigo pred nosom, prebiral Slomškove pridige ali Vaje zgovornosti. Ko sem v sedmi šoli učil in prebival v družini barona Formentinija, sem skoraj vsak dan hodil k Šantlovim, ki so nasproti stanovali. Saševa najstarejša sestra Henrijeta, tedaj že priznana slikarica, se je bila menda malo prej vrnila s svojega študija v Monakovem. Tu sem imel prvikrat priliko videti slikarja pri delu s paleto in čopičem v roki. Henrijeta se je tedaj največ bavila s portreti in kopijami oltarnih slik starih mojstrov, ki so bile prav solidno izvršene. Slikarstvo je imelo v tej družini tradicijo, ker se je z njim ukvarjala že Šantlova mati; pa tudi sestra Avgusta ni bila brez slikarskega daru.

[12] Gradnikovo pismo Franu Govekarju, gl. Gradnik ZD 1: 254.
[13] Pismo založnika Ivana Zormana Gradniku na Bled 19. 8. 1921 (NUK Ms 1398).
[14] Miran Jarc, SN 14. jun. 1923; gl. Gradnik ZD 1: 277.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_8.pdf | DOST. 17/04/24 21.05

Saša Šantel, ustanovitelj slovenskega umetniškega društva Vesna na Dunaju, je Gradnika portretiral kot smučarja v Kranjski Gori.[15] Šantlova secesijsko intonirana risba ali ornamentalna grafika se je morda res manj ujemala z Gradnikovim resnobnim sporočilom kot Jakčeve kreacije.

Pot bolesti (1922) ni ilustrirana, za tretjo zbirko *De profundis* (1926) pa je avtor naslovni vinjeti spet zaupal Božidarju Jakcu, ki je za slike ponovno prejel najvišje ocene: odlikuje da jih stroga in mračno resna kompozicija.[16] Zbirka je obveljala za »najlepše opremljeno pesniško zbirko v vsej slovenski knjižni produkciji«.[17]

Božidar Jakac je dobil tudi naročilo za likovno opremo *Večnih studencev*, ki so izšli v Založbi Modre ptice v Ljubljani leta 1938. Pesnik in slikar sta si glede opreme začela dopisovati v prvih dneh tega leta. Gradnik je slikarju poslal sliko svoje matere, ki naj jo uporabi za predlogo, potem pa vrne. Proti koncu marca pa ga že skrbi Jakčeva počasnost:

> [K]aj je s skicami? Ali niso še gotove? Upam, da Vas nisem užalil s svojimi morda nestrokovnjaškimi opazkami. Sami ste želeli, da bi se porazgovorila in moja ‚navodila' so imela biti samo nadomestilo takega razgovora in nič več. Bojim se da se bo stvar vendar tako zakasnila da knjiga ne bo natiskana za praznike. [...] Sam sem se prepričal, da ste čez mero zaposleni, vendar si dovoljujem Vas prositi, da bi poskrbeli, da bi mogla knjiga pravočasno zagledati luč sveta. Prosim, da mi vsaj na kratko z dopisnico javite stanje cele zadeve.

Gradnika je zelo zanimal vsak detajl opreme in je Jakcu sugeriral, kateri deli naslova naj bodo v rdečem, podvomil mimogrede v ustreznost velikosti črk v posvetilu in kazalu, skrbelo ga je za preglednost postavljenih pesmi in za platnice: »Ali ne bi knjigovez lahko že zdaj začel pripravljati platnice? Saj se debelost knjige že zdaj lahko ugotovi. Če bodo platnice presveže se bodo zvijale in krčile.« (Gradnik ZD 3: 304–305)

Jakac je za knjigo izdelal osem dvobarvnih lesorezov, ki so se po mnenju kritike »prilegali značaju pesniške knjige« in poetično čuteče dopolnjevali Gradnikovo govorico.[18] Prvi je ilustracija *Večnih studencev*, zadnji pa ilustracija pesmi Vstajenje. Katoliški kritik je Gradnikov besedni izraz v ciklu *Kmet* govori primerjal s podobno likovno govorico Franceta Kralja in ga poimenoval z literarnim ruralizmom, vendar ne v naturalističnem, ampak v duhovnem smislu. Poudaril je razliko med njima: »Kraljevi kmetski lesorezi naj bi kmeta izenačevali z živaljo, medtem ko je Gradnik kmeta povzdignil v duhovni svet in tako utrjeval katoliškemu krogu blizko ideologijo zemlje kot rednice in trdne opore življenja ter kmeta »kot nosilca slovenske in metafizične ideje«.[19]

Z Božidarjem Jakcem in njegovo ženo je Gradnik navezal tesne družinske stike in ju nazadnje prosil za pričo svoje poslednje volje. Jakčevim je sestavil serijo nagrobnih napisov za rodbinski nagrobnik na pokopališču v Novem mestu. Zasnoval ga je leta 1952 in 1957 dokončal kipar Jakob Savinšek, Gradnikovi napisi pa so vklesani pod imeni Jakčevega očeta, matere, sestre, brata, ki je umrl kmalu po rojstvu, in sestrinega sina Janeza Jelinčiča, ki ga je po nesreči povozil avto ameriške vojaške misije ob koncu

[15] NUK Ms 1398, X. Gradnika na smučeh kažejo tudi nekatere fotografije iz dvajsetih in tridesetih let.
[16] Miran Jarc, *Jutro* 13.–17. okt. 1926.
[17] Alfonz Gspan, *Mladina* 1926/27, 120; gl. Gradnik ZD 2: 335.
[18] Božidar Borko, *Jutro* 1938, št. 93, 7.
[19] Tine Debeljak, *Slovenec* 6. jul. 1938, 5.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_8.pdf | DOST. 17/04/24 21.05

druge svetovne vojne. Vklesani verzi so v verzalkah in brez akcentov ter končnih ločil. Enega od dveh napisov za Jakčevo sestro je objavil že v *Večnih studencih*, večino drugih pa v medvojni zbirki *Pojoča kri* (1943).

Akademski slikar in grafik Božidar Jakac je pred drugo svetovno vojno precej popotoval, med vojno je bil v partizanih izvoljen za člana Avnoja, po vojni pa je prevzel visoke in vplivne funkcije: bil je profesor in rektor na slikarski akademiji v Ljubljani in član SAZU-ja in je gotovo kaj pripomogel k temu, da Gradnik zaradi svoje predvojne protikomunistične razpoloženosti ni preveč čutil političnih posledic. Likovno občutljivega pesnika je Jakčeva grafika pripravila do dveh pesmi. *Belo in črno* je v podnaslovu izrecno posvečena njemu. Na rokopis je pesnik zabeležil čas nastanka: »V Ljubljani v noči 21. XII. 1952.«

Tu bela črta je in tu je črna.
A dobro vidim vse, kar je še vmes:
duhtenje rože je in ost je trna,
rjovenje vetra in šumenje brez.

Vmes žalost joka je in sreča smeha
in up bodreči in moreči strah,
molitve krila so in peza greha,
vmes v soncu vigred in jesén v megláh.

Vmes žar je lave in hlad ledenika,
ljubezen sladka in strupeni črt,
mir meseca in zvezde trepetanje.

Vmes mračni dvomi so in svetle sanje
in večno rojstvo je in večna smrt:
vmes tvoja tužna je človeška slika.

Skrbno je datiral tudi pesem *Zadnje zvezde*, ki nosi podnaslov Ob Jakčevi grafiki: »10. I. 1956 ob 5h.« Pesem se nanaša na Jakčev antološki barvni lesorez *Poslednje zvezde*,[20] ki je nastal v Arbonu v Švici leta 1953. Po pripovedovanju slikarjeve žene Tatjane ga je Jakac poklonil pesniku, ki je v naslednji noči napisal pesem s podobnim naslovom in jo prinesel drugi dan pokazat slikarju. V njej iz perspektive starca pred smrtjo pregleda svojo pesniško pot od »prvih zvezd« preko »padajočih zvezd« do »poslednjih zvezd«:

Ah, ta bridka mladih dni spoznanja,
padajočih zvezd prikriti jadi!
Ah, ta plaha, tužna ta vprašanja,
slane strup, namesto ros pomladi!

[20] Reprodukcija slike je v ES 4, 250, za pesmi gl. Gradnik ZD 4: 204 in 205. Jakcu so namenjeni še priložnostni verzi, ki jih je Gradnik zapisal v spominsko knjigo Študijske knjižnice Mirana Jarca v Novem mestu 20. 10. 1962: Zdaj bolj razumem, dragi Dore, gl. Gradnik ZD 4: 342.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_8.pdf | DOST. 17/04/24 21.05

Pot končana je in dan se sklanja.
Duša trudna ne želiš pokoja?
Samo tisti še živi, ki sanja.
Sanjaj, sanjaj dalje, duša moja!

Mrak že temna krila razprostira
na drevesa, njive in na hrame.
Zdaj bo konec upov in nemira.
Zadnje zvezde sijejo že name.

Poleg izvirnih knjig je Jakac ilustriral še Gradnikov prevod *Ptic selivk* Rabindranata Tagoreja, ki je izšla pri Cankarjevi založbi leta 1961.

Vrnimo se k slikarju Mihu Malešu. V reviji *Umetnost* (1936–45), ki je bil njen ustanovitelj, lastnik in urednik, je Maleš objavil lepo število Gradnikovih pesmi in prevodov, mu leta 1943 izdal in ilustriral *Moderno špansko* liriko, leta 1956 pa ilustriral še njegov prevod Karađićevih *Srbskih pravljic*. Pobuda za obe med kulturnim molkom izdani knjigi je bila slej ko prej Gradnikova: »S slikarjem Malešem sva si bila vedno dobra prijatelja. Bil sem sodelavec njegove revije Umetnost, in ko sem mu ponudil v založbo Moderno špansko liriko, je brez vsakega obotavljanja mojo ponudbo sprejel.« (Boršnik 1954: 148) Lirični Maleš, ki se ga je v umetnostni zgodovini prijel vzdevek »slikajoči pesnik«, je Gradnika v živahni korespondenci spodbujal k sodelovanju: »Zelo bom vesel, če mi še kak prispevek pošljete – in prosim Vas! Ali ne boste pozabili! Stvar je že precej aktualna – ker bo šla že kmalu II. štev. v tisk.«[21] Gradnik je menda nameraval Maleša angažirati še za opremo *Lucipetra* (1973). Jaro Komac namreč priča, da si je pesnik v ta namen pri njem izposodil izvod svojih pesmi, ki jih je Komac pretipkal za svojo rabo, ko pa je čez nekaj let vprašal Maleša, ali ima še *Lucipetra*, ta o tem ni vedel nič.[22]

Gradnik si je zaželel Maleševe umetniške pomoči tudi ob čisto zasebnih priložnostih. Za poroko Milene, hčerke svojega zagrebškega kolega in prijatelja, kasacijskega sodnika Gabra je sestavil pesem, ki jo je hotel pokloniti »na večjem formatu, z umetniško pisavo, črno in rudeče ali če mogoče večbarvno tako, da bo list lahko dala za spomin v okvir ali pa da bi bil v nekakšni mapi«. Varčni pesnik je mislil tudi na finančne posledice takega naročila in za kompenzacijo predlagal: »Morda bi se dala stvar napraviti tako, da bi prinesli pesem tudi v Umetnosti, saj bi za kliše družina gotovo sama poskrbela, če bi ne bil predrag. Kar boste izdali za materijal Vam seveda povrnem.« Za objavo v reviji je dal pesmi naslov *Nevesti*, pravo naslovnico pa je skril za začetnice imena.[23] Med prigodniško in »pravo« poezijo Gradnik ni strogo ločeval, saj v istem pismu razlaga: »Dasiravno je prigodnica, je pesem vendar bolj splošnega značaja in bo imela veljavo tudi za druge« ter to dokaže z objavo v zbirki *Zlate lestve* (1940). Maleš je Gradniku risal še okvirje za slike in mu svetoval obrtnike, ki bi znali naročilo izvesti solidno in poceni: »Jaz bi Vam svetoval, da ga daste napraviti L. Kozjeku, ki je svoj čas delal pri

[21] NUK Ms 1398, Maleševo pismo Gradniku.
[22] Pismo Jara Komaca Miranu Hladniku 9. okt. 2001. Komačev izvod se je pozneje našel v Gradnikovi zapuščini v NUK-u.
[23] Gradnikovo pismo Malešu 22. 11. 1939 (Gradnik ZD 3: 105, 427; ZD 4: 444–45).

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_8.pdf | DOST. 17/04/24 21.05

meni (rezbaril) in kasneje pri Sadnikarju v Kamniku. On je odličen rezbar in poceni. Tudi napravil bi hitro. V Zagrebu so te stvari veliko dražje! Če pa se za tam odločite pa stopite k R. Hudoklinu, ki ima delavnico Ilica 85 je Slovenec in fejst fant.«[24]

Alojz Gradnik je po vrnitvi iz Zagreba slikarja večkrat obiskal v njegovem ateljeju Pod turnom, ta pa mu je obiske vračal. Simpatične priložnostne verze je Gradnik namenil tudi slikarjevi hčerki Travici Maleš (Gradnik ZD 4: 371, 666). Miha Maleš je bil sicer ena najplodovitejših in najvidnejših slovenskih likovnih osebnosti ter ob Jakcu začetnik slovenske grafike. Značita ga druženje folklornosti in secesijskega sloga ter erotična melanholična atmosfera.

Alojz Gradnik in slikar Riko Debenjak (1908–1987) sta se skupaj podpisala pod *Pesmi o Maji* (1944), *Primorske sonete* (1952) in reprezentativni izbor *Harfa v vetru* (1954), pa še pod prevod Njegoševega *Gorskega venca*, ki je izšel pri DZS leta 1947, in pod Kondorjeve *Izbrane pesmi* (1964). Pesnik mu je dal v ilustracijo tudi dve posamezni pesmi, *Mrtvim lovskim tovarišem* in *Lidiji* (Gradnik ZD 4: 115 in 128). Grafični mojster Riko Debenjak je bil profesor na likovni akademiji v Ljubljani in Gradnikov primorski rojak (rodil se je v Kanalu ob Soči v bližini Brd). Tudi njemu sta bila blizu folklorna motivika in hotenje po pokrajinski prepoznavnosti.

Za naslovnico *Pesmi o Maji* je izbral podlago pisano tkane preproge, nanjo postavil štiri predmete – cvet, metulja, piščalko in mrtvaško lobanjo – ter tako dobro zajel smisel pesniške zbirke, v kateri spet nastopajo predmeti v razmerju do človeka. *Pojoče krvi* (1944) ni ilustriral, oskrbel jo je le s simbolično vinjeto, ki krasi naslovno stran platnic in daje, z besedami kritike, »s svojo dekorativno izvedbo v rdeči in zlati barvi, zaprti v sivino ostalega prostora, učinkovit vnanji poudarek« (Gradnik ZD 3: 487).

Primorska založba je za likovno opremo *Primorskih sonetov* spočetka hotela najeti slikarja Saksido, ker si je tako obetala najmanj stroškov. Urednik Jaro Komac, ki je Gradniku sproti poročal o nastajanju knjige, je izbranemu slikarju sicer priznal velik patriotizem, »ker riše in ilustrira vse liste iz STO-ja, menda za pičel honorar, samo da bi prosvetno delo in časopisje ne zamrlo«, toda za izdajo knjige, kot si jo je pesnik zamislil, in tudi za obletniško priložnost – izšla naj bi za Gradnikovo sedemdesetletnico – »so njegove slike le preveč ilustratorske (v slabem pomenu besede), tehnika risanja zamujena nekdanja modernost. Zato prilagam nekaj ilustracij Bevkovih Krvavih jezdecev, da boste sami presodili. Tudi se mi zdi, da vedno ne zadene smisla. Zadnjič ste mi omenili, da bi T. p.[25] ilustriral Debenjak! Vsekakor bi njegove risbe bolj odgovarjale in bo treba založbo opozoriti«. Gradnika ni bilo težko prepričati, naj zbirko ilustrira dober risar, »tako da bi prišel do jasnega izraza posebni značaj posameznega kraja [...] Dvomim, da bi Saksidova tehnika, ki jo kažejo ilustracije v Jadranu, odgovarjala taki zahtevi«. Kmalu poroča uredniku v Postojno, da je zaradi ilustracij govoril z Rikom Debenjakom, ki bi, kljub preobilnemu delu, njemu na ljubo ustregel založbi in narisal ilustracije, s »tehniko kakor pri Tjutčevu«. Pesniku se je zdela grafična oprema knjige tako pomembna, da je dal slikarju natančna navodila:

[24] Maleš Gradniku 9. 2. 1937 (NUK Ms 1398).
[25] T[olminski] p[unt] – Gradnik je sprva nameraval izdati le tolminski ciklus.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_8.pdf | DOST. 17/04/24 21.05

> Dragi g. Debenjak, danes sem bil v muzeju. Iskal sem g. Matičeta. Njega nisem našel, pač pa mi je njegova uradnica na mojo željo pokazala veliko zbirko fotografij iz Brd in Krasa. Oglejte si jih. Za Medano uporabite njih fotog., ki kaže na levi strani cipreso in ni tako razpotegnjena. Tudi Šmartno dobite tam od vzhodne strani s stolpom (torjon). Mnoge slike so zelo povečane. Gotovo imajo tudi vipolžki grad. Nekatere so prekrasne. Zato bi Vam svetoval omejiti Punt na samo dve sliki [...], tako da bi bilo poleg Medane, Šmartnega in vipolžkega gradu še prostor za kake zelo originalne stvari s Krasa, tudi če niso v pravi zvezi z besedilom.

Založba se je hočeš nočeš sprijaznila z zamenjavo slikarja in prosila samo, da bi »morda ilustrator nekoliko popustil v ceni«. Komac si je na začetku knjige zamislil Gradnikov portret, toda ne kakšnega od poznanih slikarskih upodobitev, ker naj bi bile le srednje kvalitete ali že objavljene, ampak fotografijo, vendar pesnik ni sledil njegovemu načrtu, ker je najbrž računal, da bo z njegovim portretom opremljen že izbor *Harfa v vetru*, ki naj bi po prvotnih načrtih tudi izšel leta 1952, potem pa se je izid zavlekel vse v leto 1954 (Gradnik ZD 3: 540–47). Lesoreze med razdelki in pesnikov portret, nalepljen pred naslovnico, je tudi za to knjigo napravil Riko Debenjak.

Njen urednik Filip Kalan-Kumbatovič je imel zaradi pretirane zamude slabo vest in se je pred novinarjem tolažil, da mu bodo zaradi čistega in zelo preglednega črkovnega nabora, lepega stavka na novem stavnem stroju in seveda zaradi Debenjakovih ilustracij »vsaj bibliofili odpustili zamudo«. Kritiki pa ravno s tehnično izvedbo osmih Debenjakovih grafik niso bili zadovoljni, ker da so »v tisku povsem brezizrazne zaradi motne, blede sive barve. Res, škoda je lepih lesorezov, ki so tako postali skorajda odveč«.[26] Želeli bi si boljšega papirja, ker na tem, na katerem so tiskani, Debenjakovi »zanimivi, marsikod ti poeziji prav blizki, včasih pa za Gradnika še premoderni lesorezi« ne učinkujejo dobro.[27] Vedno razločneje so se izrekali sumi o neskladju med pesemskim in likovnim delom knjige: »Z lesorezi pa je tako: slikarsko (tehnično) so nedvomno zelo dobri; idejno so spremljava tekstu, a njihov slikarski jezik zahteva na nekaterih mestih precejšnjo stopnjo intuicije.«[28] Najbolj zajedljiv je bil kritik v reviji *Beseda*:

> Riko Debenjak je opremil s podobami že nekaj Gradnikovih pesniških zbirk, kar mu je več ali manj tudi uspelo. Morda sta se pred desetimi leti in več oba umetnika vsebinsko ujemala, toda Gradnik se je nehal pesniško razvijati tam nekje pred petnajstimi leti, medtem ko se je Riko Debenjak v tem času umetniško razvijal, kar potrjujejo tudi njegova sodobna in modernistična iskanja. Zato so Debenjakove podobe lahko smiselne, zanimive za razvoj njegove umetnosti in tudi visoko umetniške, a h Gradnikovim pesmim ne spadajo. Gradnikove pesniške podobe so jasne in preproste in ne rabijo posebnih razlag; take bi morale biti tudi risane podobe. Od ilustracij sta samo dve, ki nista vsebinsko nakičeni. Prav dober je pesnikov portret, škoda samo, da je tako obrezan in ne obsega cele strani.[29]

[26] Miklavž Prosenc pod psevdonimom Marjan Jerše v SP 14. 11. 1954, str. 6.
[27] Ocena Lina Legiše v *Ljubljanskem dnevniku* 11. 12. 1954.
[28] Marijan Brecelj v *Slovenskem Jadranu* 24. 12. 1954.
[29] Tomaž Žagar, Kritične opombe k izboru Gradnikove poezije, Beseda 1954: 577–80.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_8.pdf | DOST. 17/04/24 21.05

Pesnik je Debenjaku, tako kot drugim svoji ilustratorjem, dajal v ilustracijo priložnostne pesmi[30] in tudi njemu ob osebnem prazniku pokonil priložnostne verze.[31]

Z Gradnikovim doživljanjem kiparskih staritev sta povezani dve pesmi. Za nastanek pesmi *Pod Gubčevo glavo*, ki jo je najprej objavil v božični številki *Novosti* v Zagrebu 1940, potem pa še v zbirki *Pojoča kri* in v raznih izborih, je bil spodbuden kipar Lojze Dolinar (1893–1970). Takole je Gradnik razložil Boršnikovi (1954: 154):

> Ali vidite vrh moje knjižne omare Gubčevo glavo v odlitku kiparja Dolinarja? Že celih trideset let dela tam družbo meni in mojim knjigam. Nikdar prej me ni ta strahotna z razbeljenim železom izžgana praznina oči tako prešinjala kakor tista leta mojega bivanja v Zagrebu, ko sem se tolikokrat v večernih urah zamišljen ustavljal pred Markovo cerkvijo na Griču na tistem prostoru, kjer je storil Gubec svojo junaško smrt. Ko sem se ob takih priložnostih vračal v mraku domov, sem v tišini in samoti svoje sobe ob zastrti luči strmel v tiste grozne votline, iz katerih se je zdelo, da žari samo še strjena kri. Bilo je samo še nekaj dni pred božičem 1939, ko je prišel k meni Goran Kovačić in me v imenu glavnega urednika dnevnika Novosti I. Mihovilovića naprosil, naj napišem kakšno pesem za božično številko tega dnevnika. Kaj pa naj napišem v tako kratkem času? ‚Boste že,' je dejal Kovačić, ‚prepričan sem, da boste.' In ko sem še isti dan spet sam sedel v svoji sobi v večernem mraku, so me tiste oči zgrabile in me niso izpustile. [...] Zavrtelo se je v meni vse, kar se je dotlej nabiralo, misel se je lovila za mislijo, predstava za predstavo, beseda za besedo. Bil sem razburjen. Ko sem legel v posteljo, nisem mogel zaspati. Vzel sem papir in svinčnik in začel pisati. To je trajalo skoraj vso noč. Zjutraj je bila pesem končana.[32]

Drugi z Gradnikom povezani kipar je bil Jakob Savinšek (1922–1961). Njegov verz se je najprej ujel s kiparjevim dletom na nagrobniku Jakčevi rodbini, potem pa še po otvoritvi kipa Ivana Tavčarja na Visokem v Poljanski dolini 13. okt. 1957.[33] Pesem, ki je nastala ob tej priložnosti, ima naslov *Ob odkritju spomenika Ivana Tavčarja* in se zaključi z refleksijo nacionalnih perspektiv:

Ko se povrneš veder k pevcu Krsta,
to mu sporoči, da je Črtomira
zdaj maščevana omahljiva vera,
s krvjo oprana vsa sramota skruna.

Njegova četa, da stoji spet čvrsta
in neustrašna čaka na Valjhuna.

O kakšnem natančnejšem poznanstvu med Gradnikom in slikarjem Marijem Pregljem (1913–1967), ki je leta 1953 opremil in ilustriral *Narobe svet in druge pesmi za*

[30] Lidiji na dan poroke, gl. Gradnik ZD 4: 215.
[31] Riku Debenjaku ob njegovi poroki, Gradnik ZD 4: 269. Ko se je 15. julija 1944 Riko Debenjak poročal z Berto Jakulin, so mu prijatelji izročili Gradnikovo pesem na velikem listu s humorno ilustracijo Maksima Gasparija (ta je bil slikarju tudi poročna priča), ki kaže slavljenca, kako z vrtnarskim orodjem prestopa ograjo vrta, iz katerega že plavajo duše cvetic.
[32] O natisu pesmi v zagrebških *Novostih* je v Ljubljani poročalo *Jutro* 28. 12. 1940, 4.
[33] Zopet na Visokem, *Tovariš* 1957, 1004–5.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_8.pdf | DOST. 17/04/24 21.05

mladino (knjiga je izšla pri Mladinski knjigi v Ljubljani), ni dokumentov, kritika pa je menila, da so »ilustracije M. Preglja doživete, morda nekoliko prekompaktne za to starostno stopnjo otroka.«[34] Bolje so dokumentirani Gradnikovi kontakti z grafikom amaterskim prešernoslovcem[35] Elkom Justinom (1903–1966), ki sicer ni opremljal pesnikovih knjig, bil pa je strasten zbiralec vsega, kar je zadevalo Gradnika ali njegovo poezijo. Elko (Gabrijel) Justin je delal kot ilustrator pri časniku *Jutro* in tam poročal o slovenskih literarnih relikvijah, ki si jih je pridobil v last, prepogosto z domišljijskimi dodatki, ki njegovemu arhiviranju slovenske kulturne preteklosti jemljejo težo. Vestno je signiral vsako drobnjarijo izpod mojstrovega peresa (npr. list, »na katerem je preizkušal pero«), datiral njen nastanek ter dan, uro in okoliščine, v katerih jo je pridobil. Čeprav so se Gradniku zdele Justinove želje čudne,[36] mu je grafikovo občudovanje imponiralo: zbral je nekaj svojih starih osebnih dokumentov, rokopisov in tipkopisov ter ga dobrohotno povabil, naj jih pride iskat za svoj arhiv. Skoraj zanesljivo je, da je Gradnik 9. decembra 1946 prav na njegovo prošnjo napisal pesem Prešeren Ljubljani 1, ki jo je Justin nameraval vključiti v svoj članek *Prešernova smrt*, ga ilustrirati in objaviti za obletnico Prešernove smrti 8. februarja 1947.[37] Justin je bil s svojimi prošnjami uspešen tudi naslednje leto ob istem času in postal lastnik Gradnikovega rokopisa z naslovom Prešernu.[38] Pospremil ga je z naslednjim komentarjem, datiranim 6. nov. 1948:

> V sredo t. m. bil pri pesniku Gradniku (ob 7. uri zvečer), da mi je podpisal ‚Portugiške sonete' (Tiskovna zadruga). Prosil sem ga, če mi napiše prav za Pređernove ‚Poezije 1847' kake verze. Mi obljubi in da naj pridem čez 10 dni. (Sumil sem, da dobim preje!) Naslednji dan okrog ″ 12 dop. mi sporoči po telefonu, da lahko pridem po verze. Včeraj zvečer sem bil tam. Napravil je lepo in zelo dobro. Govorila sva o marsičem, tudi o Langusu in Prešernu! Sedaj posedujem dvoje redkosti: izvirne Prešernove ‚Poezije' z Župančičevim posvetilom in ene z Gradnikovim. Pesnik Gradnik mi je zatrdil, da je ta verz napravljen prav za tega ‚Prešerna'. Dal ga ne bo nikomur, edino, če izda svoje celotno delo – potem objavi tudi to. Gospa Gradnikova (njegova gospodinja) mi je izpovedala, da pridejo nanj tudi dnevi, ko ne napravi ničesar, včasih mu pa kar teče ... (torej isto kot pri meni!).

Elko Justin se je lahko pohvalil še z izrecno njemu posvečenim rokopisom pesmi *Elizabeti in Robertu Browning*, ki je bila prvič objavljena šele v *Pogovorih* Marje Boršnik, s posebej za njegove knjige sestavljenim *Ex librisom* in s še nekaterimi posvetili.[39] Sam Gradniku očitno ni prida vračal s slikarskimi uslugami, saj je moral likovno opremo za pesem, ki jo je Gradnik spisal za poroko mladega pesniškega kolega Lada Smrekarja leta 1953, namesto Justina, ker ni utegnil, napraviti družinska prijateljica Anči Jenko.[40]

---

[34] J. Vidic v *Slovenskem poročevalcu* 20. 2. 1954, 4.
[35] Gl. tudi Miran Hladnik, Apokrifni Prešeren, http://www.ijs.si/lit/apo_pre.html-l2.
[36] Tako priča Jaro Komac v pismu Miranu Hladniku 29. 9. 2001.
[37] NUK Ms 15/69 (Zapuščina Elka Justina IV, 1–7).
[38] Gradnik ZD 4: 298, 633–34; NUK Ms 1398, mapa 13; prej v Justinovi zapuščini.
[39] Gradnik ZD 4: 318, 643–44; Zapuščina E. Justina NUK 12/69, št. 23.
[40] Gradnik ZD 4: 289, 630.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_8.pdf | DOST. 17/04/24 21.05

Preostale Gradnikove likovne relacije imajo samo epizodično vlogo. Ohranil se je spomin na nesporazum, ki se je zgodil med pesnikom, ilustratorjem Viktorjem Cotičem in urednikom založbe Francetom Bevkom leta 1924 ob delu za neko Gradnikovo prevodno knjigo, najbrž za *Srbske narodne pesmi* (Ljubljana: Jug, 1923):

> Velecenjeni gospod! G. Viktor Cotič me tirja za znesek, ki ga je zaslužil za risbe namenjene za Vašo knjigo, ki so bile tedaj od mene naročene. [...] Moja čisto osebna zadeva je, da poravnam dolg (4000K) za delo, ki sem ga naročil, vendar pa moram imeti risbe v rokah, sicer se lahko zgodi, da bo denar zavožen. Prosim Vas tedaj, da mi pošljete omenjene risbe, ki bodo potem proti odškodnini na razpolago vsakemu založniku, da morem g. Cotiču poslati zahtevano vsoto.[41]

V *Pogovorih* je Alojz Gradnik suvereno izpričal svoje likovno poznavalstvo. Poročal je, kako ga je ob prihodu na Dunaj očarala umetnost tedanjega avstrijskega secesionističnega prvaka Gustva Klimta, ki je prav takrat dvigal prah z golimi alegoričnimi upodobitvami za univerzitetno avlo. Pritegnil ga je z »neobičajno sestavo barv in s svojo tankočutno ritmiko linije«, ki sta se zdela »kakor čudovita barvna simfonija, kjer so se svetlikale zlate in srebrne zvezde«; pozneje je na te slike gledal drugače. Spominjal se je, kako močno se se ga dotaknile skulpture Augusta Rodina in kako je tudi tega doletela takrat na Dunaju zaradi neke nage figure podobna usoda kakor Klimta (Boršnik 1954: 43–45).

Podobo Gradnika kot likovnega eksperta je pripravil že članek Božidarja Borka leta 1939 s predstavitvijo pesnikovega stanovanja v Šubićevi ulici v novem, gosposkem delu zagrebške periferije, ki je »edinstveno zavetišče slovenske Muze v Zagrebu«: »Prijetnemu interieru v mirnem pesnikovem bivališču dajejo slikovit značaj številne podobe, večidel dela starih italijanskih in holandskih mojstrov. Med njimi sta tudi dva Kremser-Schmidta, ki sta že sama prava galerijska vrednota. Zdi se, da ima naš pesnik intimen odnos do likovne umetnosti.«[42]

Kdaj, kje in po čem je Gradnik prišel do likovnih dragotin – o tem ni dostopnih podatkov. Iz njegovih enigmatičnih pisemskih sporočil bi lahko sklepali, da tudi preko sorodnikov v Italiji. Ko se je v sorodstvu postavilo vprašanje lastništva dveh Gasparijevih, dveh Čargovih in ene Mušičeve slike, se je znal še kako odločno zavzeti za spoštovanje svojih lastninskih pravic. Ob selitvah in zaradi vojne jih je spravljal na varno k sorodnikom, jih posojal za razstavo,[43] nekatere (npr. večjo sliko krajinarja Frana Klemenčiča, *Drevo v jeseni* Franceta Zupana, dve Jakčevi grafiki in Čargov portret Beethovna) pa je tudi prodal.

»Močvirja abstraktne umetnosti«[44] v sodobnem slikarstvu pesnik Alojz Gradnik ni cenil. Slej ko prej je – tako kot v literaturi, kjer se vedno znova vrača k velikanom Goetheju, Shakespeareju, Prešernu – prisegal na klasiko ter sodobne tokove v umetnosti zavračal kot dekadenco.

---

[41] Bevk Gradniku 11. 4. 1924, kopijo pisma je napravil Jaro Komac. Bevkovo prošnjo je Gradnik ignoriral, sa ga je ta čez dobro leto ponovno opozarjal, da bo ob nemajhno vsoto 400 L, če mu ilustracij ne vrne.

[42] Božidar Borko, Obiski in stiki v Zagrebu, 9: Pri pesniku Alojzu Gradniku, *Jutro* 14. dec. 1939.

[43] Npr. *Moški portret* Josipa Tominca, NUK Ms 1398 (III. Pisma, Narodni galeriji).

[44] Izraz je iz Gradnikovega pisma Janku Lavrinu 23. 1. 59 (Ms 1398).

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2006_3_8.pdf | DOST. 17/04/24 21.05

Literatura

Marja Boršnik, 1954: *Pogovori s pesnikom Gradnikom*. Maribor: Obzorja.
Alojz Gradnik: *Zapuščina*. NUK Ms 1398 (III. Pisma, IV. Korespondenca).
Alojz Gradnik: 1984, 1986, 2002, 2003: *Zbrano delo 1–4*. Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Ur. Tone Pretnar in Miran Hladnik. Ljubljana: DZS; Maribor: Litera.
Franc Zadravec 1981: Alojz Gradnik. *Znameniti Slovenci*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
Franc Zadravec 1999: *Pesnik Alojz Gradnik (1882–1967)*. Razprave Filozofske fakultete. Ljubljana: ZIFF.

Summary

In Slovene literary consciousness Alojz Gradnik acquired and solidly established his recognizability vis-ŕ-vis the musical poet Oton Župančič who was close to painting and painters. He always put a lot of effort into the artistic design of his poems and collections of poems and with great sensibility chose the paper, type and size of fonts, titles, illustrations, and page layout. His intensive cooperation with the painters Fran Tratnik, Božidar Jakac, Miha Maleš, and Riko Debenjak led to bibliophile editions of poetic-graphic portfolios, which brought his volumes the fame of having the best artistic design in the entire Slovene literary production (i.e., the volume *De profundis*, 1926). Powerful experiences of visual art spurred the creation of a number of poems, e.g., of a graphic by Božidar Jakac, oil paintings by Rihard Jakopič, and sculptures by Lojze Dolinar and Jakob Savinšek. The poet was also in contact with Ivan Grohar, Avgust Bucik, Saša Šantel, and Elko Justin. The artistic posture of Rihard Jakopič helped Alojz Gradnik to find his own artistic viewpoint and to articulate it in the poem *Bog in umetnik* [God and Artist] (1943). Gradnik's close ties with painting provide evidence for the functional connectedness and unity of the Slovene artistic and cultural space in the first half of the 20th century.